

Joachim Tauber

**Recenzija Vyganto Vareikio darbui “Holokausto prielaidos. Antisemitizmas Lietuvoje
XIX a. II pusėje – 1940 m.”**

Autoriaus pasirinkta tema skiriasi nuo kitų autorių darbų vienu aspektu: jei apie kitas temas rašantys autoriai nagrinėja laiko požiūriu ribotą sritį, tai Vareikio tikslas – išnagrinėti maždaug 150 metų trukmės periodą antižydiškų nuotaikų požiūriu. Todėl šis darbas, lyginant su kitais, yra didesnės apimties, tai visiškai suprantama ir priimtina. Vis dėlto yra prasminga sutrumpinti kai kurias teksto vietas, ypač tas, kuriose kalbama apie XIX amžių.

Kadangi yra pateiktos Egidijaus Aleksandravičiaus ir Liudo Truskos recenzijos, su kuriomis iš principo sutinku, norėčiau apsiriboti keletu minčių.

Kaip ir Liudas Truska, esu tos nuomonės, jog būtų svarbu palyginti Lietuvos ir kitų šalių situaciją. Tik toks palyginimas galėtų atskleisti bendrumus ir skirtumus. Koks gi buvo būdingas lietuviškojo antisemitizmo bruožas? Ar Lietuvos antisemitai perėmė daugiau ar mažiau ideologinius šampus? Trumpiau kalbant: Ar egzistavo savitas lietuviškasis antisemitizmas ar jis buvo “įvežtas iš svetur”? Nors Vareikis šiai temai teikia tik antraeilę reikšmę, aš vis dėlto šiame darbe išsakyčiau aiškų požiūrį ir pateikčiau vertinimą.

Kaip ir kiti recenzentai, manau, kad yra svarbu sukurti metodologinį aiškumą: antijudaizmas, priešiškas žydams dėl jų tikėjimo ir antisemitizmas yra tos sąvokos, kurių negalima bet kaip tarpusavyje keisti vietomis. Antisemitizmo cezūrą reikėtų aiškiau išplėtoti, nes: “Vis dėlto yra paplitęs vieningas požiūris į tai, šiuolaikinės švietėjiškos tendencijos, pasireiškiančios priešiško žydams istorijoje, sukūrė kai ką nauja, kad – kitais žodžiais tariant – šiuolaikinis antisemitizmas yra savarankiškas, nuo senųjų žydų neapykantos formų besiskiriantis reiškinys, galutinai susiformavęs tik XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais, taigi jam lygiai tiek pat metų kaip ir jo pavadinimui.” (Wilhelm Greive: *Geschichte des modernen Antisemitismus in Deutschland*, Darmstadt 1983, S.1 [*Šiuolaikinio antisemitizmo istorija Vokietijoje*]).

Tas pat pasakytina ir apie Vokietiją. Vareikis neįžvelgia, kad antisemitizmas iš pradžių buvo visai Europai būdingas reiškinys (Gobineau, Chamberlain), jo tezės apie “pavyzdžius” XIX amžiaus Vokietijoje yra pernelyg pabrėžtinai siejamos su XX amžiuje vokiečių vykdytu holokaustu. Be to, nagrinėdamas temą, Vareikis remiasi Goldhageno tezėmis, kurių nepripažįsta save gerbiantis mokslas (1 p.). Labai patarčiau šioje vietoje įžangą perrašyti. Jei holokaustas iš tiesų buvo grynai vokiškasis fenomenas ir galėjo būti vykdomas tik todėl, kad visa Vokietijos visuomenė laikėsi rasistinių nuostatų ir buvo pasirengusi žudynėms – tuomet Komisijos darbas netenka prasmės.

Šis darbas praturtins mokslinius tyrinėjimus, nes antisemitinių nuotaikų nagrinėjimas 1918-1940 m. Lietuvos visuomenėje sudaro įspūdį, esą tarpukariu lyg ir nebuvo antisemitizmo, tačiau tai nevisai atitinka tiesą. Aš neįžiūriu čia jokio prieštaravimo Truskos tezėms, kai dėl fakto, jog nebuvo valstybės vykdomos antisemitizmo politikos. Kaip ir Truska, esu tos nuomonės, jog tekstas apie Smetoną ir jo vykdomą politiką yra kiek per trumpas ir turėtų būti didesnės apimties. Tai, kad valstybė ir vyriausybė neišleido antisemitinių įstatymų, yra svarbu, ir tuo Lietuva teigiama prasme skiriasi nuo savo kaimynių Vokietijos bei Lenkijos ir kitų Rytų Europos valstybių, tačiau visuomenėje buvo tam tikrų antižydiškų nuotaikų, kurios

buvo būdingos ne tik žemesniesiems gyventojų sluoksniams, bet ir rado tinkamą terpę universitete ir ekonomikoje.

Baigdamas dar norėčiau pridurti keletą nedidelių pastabų: Dėl žydiškojo komunizmo stereotipo (19p.): čia taip pat turima galvoje fenomenas, būdingas visai Europai, kurio priežastis atskleidė, pvz., André Gerrits: Antisemitism and Anti-Communism: The Myth of 'Judeo -Communism' in Eastern Europe, in: East European Jewish Affairs 25, 1995, S.49-72.

24 p.: 'Kraujas ir žemė' negali būti vadinama ideologija, nes ši frazė pirmiausia buvo taikoma žemės ūkiui, ji kilusi iš 'nacionalinės ideologijos' ir antisemitizmui nėra pati svarbiausia.

17 p. ir toliau: Kai dėl lietuvių ir žydų bendradarbiavimo po 1918 metų, galbūt dar reikia nurodyti, kad Vilniaus klausimas čia taip pat suvaidino savo vaidmenį, nes lietuviai tikėjosi pagalbos iš žydų, gyvenusių Vilniuje, ir todėl buvo siekiama parodyti Lietuvą esant liberalia ir tolerantiška valstybe, palyginti su Lenkija. Dėl to ministerijos uždarymą taip pat reikėtų nagrinėti šiame kontekste.

Ypač svarbus man atrodo apibrėžimas, pateiktas (27 p.) lyg ir tarp kitko: jei Smetonos valdymo laikais buvo tylus sutarimas, kad žydai negali dirbti valstybinėse tarnybose, tai šis faktas įgauna ypatingą svarbą pirmosios sovietų okupacijos kontekste: Jei iki 1940 m. žydų nebuvo administraciniuose organuose, tai tie nedaugelis žydų, po 1940 m. birželio dirbusių sovietų okupantams, turėjo patraukti daugelio dėmesį. Turint galvoje šias aplinkybes, bendras vaizdas ir legenda apie žydų viešpatavimą 1940-1941 m. įgavo ypatingą užtaisą.

Vareikio darbas yra tolesnių diskusijų ir tyrinėjimų išeities taškas.

2001 m. kovo 17 d.